

МІСЦЕ РЕПРЕЗЕНТЕМ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ПЕТРА МОГИЛИ

У багатьох лінгвістичних дослідженнях ХХ – поч. ХХІ ст. неодноразово зверталася увага на проблеми мовленнєвої діяльності як засобу взаємодії людей, зокрема визначався і статус епістолярного мовлення як однієї з форм комунікації. Місце епістолярію в системі літературних жанрів, стилів, його специфіка, функції та роль у процесі нормалізації української літературної мови, лінгвотекстові параметри, перспективи розвитку постійно стають предметом наукових дискусій, про що свідчать праці Л. Вашків, В. Галич, О. Галича, В. Дудка, І. Забіяки, Т. Заболотної, В. Качкана, М. Коцюбинської, В. Кузнецова, В. Кузьменка, Л. Лушпинської, Г. Мазохи, Л. Морозової, М. Назарука, А. Найруліна, Н. Павлик, О. Рогози, В. Ткачівського, О. Фідкевич, С. Шевеля та ін.

Епістолярні традиції в Україні формувалися й розвивалися, починаючи з давньої літератури, представниками якої були українські вчені та письменники – І. Вишенський, Г. Сковорода, Ф. Прокопович, згодом – Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, М. Коцюбинський, М. Зеров, М. Хвильовий, О. Довженко, П. Тичина, О. Гончар тощо [2, с. 1].

У сучасному мовознавстві особливо актуальним є всебічне дослідження епістолярної спадщини визначних постатей з метою встановлення закономірностей організації вербальної діяльності людини, визначення специфіки індивідуального мовлення та вивчення внутрішнього світу окремих особистостей, їх поглядів на певні проблеми, тому й об'єктом нашого дослідження стали листи Петра Могили, написані та отримані ним протягом 1633 – 1642 рр. Водночас лінгвісти велику увагу приділяють вивченню лексичних, граматичних або стилістичних особливостей епістолярної комунікації. А оскільки на результат спілкування впливають різні екстра- та інтралінгвальні чинники, зокрема й принципи систематизації категорійних одиниць у писемному мовленні, тому певної уваги заслуговує специфіка введення одиниць із прямою та непрямою мовою у стародавні тексти і з'ясування місця репрезентем в епістолярії П. Могили.

За визначенням української енциклопедії, „епістолярний стиль – це функційний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин. Епістолярний стиль здійснює апелятивну функцію мови, що полягає у звертанні до адресата з бажанням увести його в коло певних подій, поінформувати про щось, викликати почуття, співзвучні з емоційною настроєністю автора” [7, с. 174 – 175]. Тобто можна вважати, що листи уже самі по собі є елементами чужого мовлення, яким притаманне використання звертань, наявність традиційних формул ввічливості на початку і в кінці послання, граматичні конструкції й лексичний пласт, властиві усно-розмовному мовленню. Причиною виникнення епістолярію є позамовні (віддаленість комунікантів у часі та просторі, бажання встановити контакт за допомогою листа) та мовні (наявність композиційної рамки, використання лексики, пов'язаної з процесом письмової комунікації, синтез розмовних та книжних конструкцій) фактори. Отже, у текстах, що належать до епістолярного стилю, реалізуються комунікативна, когнітивна, емотивна та фатична функції мови [5, с. 5].

Як відомо, за тематикою і змістом листи можуть бути найрізноманітнішими залежно від сфери їхнього використання та інтересів адресатів. Усе листування поділяється на два типи: офіційне (службове) та неофіційне (приватне). Досліджувані нами об'єкти можна вважати офіційними.

Аналіз епістолярію Петра Могили свідчить про те, що у ХVІІ ст. релігія відіграла важливу роль у житті суспільства, бо перед тим, як ознайомити адресата з певною інформацією, обов'язково апелювали до вищих сил. Наприклад, у листі митрополита П. Могили до львівських братчиків (18.09.1635) фіксуємо наступне: „...*Бог закауєть помазаныхъ своихъ тыкатысь и которій ихъ укравжєне своєю великою зелживостю быти*

покладаєть, *мовячи* през Пророка: **кто** ся васъ тыкаетъ, тыкается з деницы ока Моего [1, с. 87].

Далі процес впливу на адресата відбувається, знову ж таки, з використанням конфесійної лексики та відповідних сталих виразів. Якщо ж проаналізувати ввідні лексеми мовлення, то привертає увагу той аспект, що поряд співіснують дієслова прохання і наказу, взаємодія семантики яких не допускає невиконання висловленої вказівки: *За чимъ покорность наша з милости ко Христочлюбію вашему отцевскуе, не зычачи вам за то отъ Бога искусити и наказатись, властию нашею Архіерейскою, Митрополитанскою и Ексаршиескою, отъ имени Господа нашего ... **просить** и ... **приказуетъ**, абы заразъ такъ помененный отецъ Іосифъ на свое мѣсце за игумена до монастыря св. Онофрія былъ принятый...*” [1, с. 87].

Подібне поєднання одночасно двох дієслів, що вводять чуже мовлення, є специфічним у досліджуваних листах: *... нашого милостивого пастыра и добродѣя, ... **просимо** и покорне **жадаемо**, и **абы** презъ Вел. вашу кому бы о томъ вѣдать нележало ознаймено было, ...*” [1, с. 51].

Отже, поряд із дієсловом **'просити'** зі значенням „звертатися з проханням до кого-небудь, домагатися чогось; спонукати кого-небудь зробити, виконати щось; виражати ввічливе, але настійне прохання до кого-небудь зробити щось” [3, т. 3, с. 48] адресант використовує і лексеми з більшим семантичним навантаженням впливу: **'наказувати'** – „віддавати наказ, розпорядження кому-небудь; давати вказівки, поради; повчати” [3, т. 2, с. 275] та **'жадати'** – „виражати які-небудь побажання; домагатися чого-небудь у когось; просити що-небудь” [3, т. 1, с. 658]. Взаємодія цих лексем виконує більшу комунікативно-апелятивну функцію, ніж використання їх нарізно.

Як уже зазначалося, епістолярному мовленню притаманне використання різних форм ввічливості, особливо на початку та в кінці листів. У нашому випадку невід'ємним елементом початкової частини є звертання до Бога: *„Мы братія брацтва Крестоноснаго Бѣлскаго ... **просимо** Бога Творца, **абы** Вел. Вашу пастырскую на долгий вѣкъ въ благополученіи и добромъ здравіи ховаль для розкревеня церкве Христовы и для потѣхи насъ всѣхъ вѣрнихъ послушников православныхъ паствы...”* [1, с. 51].

У більшості листів постійно відбувається цитування слів святих: *„... и апостол мовит, **идеже** есть въ вас завист и рвеніе не вѣст предпочитати полезная, уважайте”* [1, с. 35].

Поряд із відтворенням релігійного вчення, листи містять власні висловлювання-апелювання: *„**Прошу** именемъ Божіимъ и **напоминаю абысте** недоптали ногами знаменія креста Христова в церькви своей”* [1, с. 35]; *„... нашого милостивого пастыра и добродѣя, ... слезне **просимо**, **абы** от Вел. вашее пастырское было написано. Наконецъ всѣ згодне и слезне, плачливе а унижене **просимо абыхмо** зъ милостивое ласки Вел. вашей, ... опущени и занедбани не были...”* [1, с. 51].

Ми вже розглядали грамоти, судові позові, універсали та протестації митрополита Петра Могили, написані у 1633 – 1639 рр. [6], зокрема аналізували вербальні лексеми, які вводять чуже мовлення у контекст документів. Якщо ж порівняти кількість та різноманітність таких лексем, то у листах домінувальним є дієслово **'просити'**, що є характерним для писемного мовлення такого зразка.

Значно рідше фіксуються інші ввідні слова, серед яких загальноприйняте і поширене із нейтральною семантикою дієслово **'мовити'**: *„... жебымъ слово доброе и причинное въ поратованю церкви святой и братства Вашихъ до Господара Его Мил. **мовил**, томъ хетне яко братъ учиниль и чинити еше не обмовляюся”* [1, с. 204]; старослов'янізм **'ректи'**: ***Рече** бо пророкомъ Богъ: Дамъ законъ мой въ сердце твое* [1, с. 207] та ін. Одиничною лексемою у реєстрі ввідних слів є дієслово **'ознаймувати'**, вжите зі значенням „повідомити; довести до відома”: *„Притомъ **ознаймуемъ** Святителству вашему, **ижъ** церков отнята есть презъ унитовъ гвалтовне...”* [1, с. 51].

Замість дієслова **'повідомляти'** використовується словосполучення з аналогічною семантикою **'дати знати'**: *„Преосвященный и въ Христѣ Господѣ Превелебный Отче Митрополите, а мой велце милостивый Пανε и Пастыру! – **Даю знати** писанемъ моимъ*

Преосвященству Вашему, ижъ овде въ повѣтъ и панствѣ Мостицкомъ, в селѣ Ляшкахъ, в церкви собор: Пречистыя Богородица сталося видение барзо ужасное и радостное..." [1, с. 85].

Епістолярне мовлення XVII ст. містить переважно структури з непрямою мовою, які будуються у вигляді складних синтаксичних конструкцій із підрядними з'ясувальними, що приєднуються сполучниками *абы, ижъ*, рідше – *идеже, абыхмо*.

Іноді чуже висловлювання передається через двокрапку і без сполучникових засобів: *мовячи през Пророка: кто ся васъ тыкаетъ, тыкается з деницы ока Моего* [1, с. 87]; *Рече бо пророкомъ Богъ: Дамъ законъ мой въ серце твое* [1, с. 207]. Такий спосіб фіксації репрезентем не виділявся продуктивністю у досліджуваних одиницях.

Водночас ми зафіксували речення, у якому поряд із двокрапкою наявні лапки: „... П. Могила *продолжаєть*: „тут въ Киевѣ тиранство свѣжо зачали над нами чинити и кровь розливати...” [1, с. 181]. Проте детальне опрацювання листів дозволяє зробити висновок, що оскільки подібне пунктуаційне оформлення неpritаманне тодішнім нормам писемного мовлення, то вищенаведені розділові знаки могли поставити під час передруку листів у XIX ст. А саме в цей період система пунктуації вже певною мірою усталилася, про що й свідчать різні примітки, що супроводжують передруковані листи П. Могили [1, с. 186]: „Но Трубецкой принял Афанасія крайне неласкаво и, подъ угрозой „*великого наказания*”, приказывалъ ему возвратиться назадъ...”. Як видно із запропонованого зразка, автор використовує цитату з мовлення іншої особи, оформивши при цьому її згідно із сучасними правилами.

Наступний уривок підтверджує наявність лінгвістичної освіти автора, оскільки текст містить у собі і слова автора, і внутрішнє мовлення, і пряму мову: *Афанасій вернулся было назадъ, но дорогою ему опять было віденѣе; когда онъ молитвенно взывалъ: „о Боже мой и Пречистая Богородица, смилуйтесь надо мною; не знаю, что дѣлается,” – былъ слышанъ имъ голосъ, произносившій такія слова: „зачѣмъ ты требуешь людской помощи? Иди въ Москву – и я съ тобою!”* [1, с. 186]. Щоправда, пряма мова вводиться у контекст маленькою літерою, хоч і з використанням лапок. Щодо структури, то сучасній літературі таке введення чужого мовлення неpritаманне, оскільки у межах одного речення, що є словами автора, міститься інтерпозиційна репрезентема дійової особи та постпозиційна репрезентема суб'єкта апелювання.

„Оскільки мовленнєвий жанр – явище передусім структурно-композиційне, то і листування репрезентоване набором специфічних мовних та мовленнєвих засобів, у тому числі стандартизованих формул, у яких відбився, з одного боку, процес становлення й розвитку усного мовлення, з іншого, – таких писемних стилів, як публіцистичний та офіційно-діловий, частково науковий і художній” [4, с. 5].

Водночас пам'ятаємо, що будь-чий епістолярій – це вже чуже мовлення, що містить пряму і непряму мову, невластне прямі висловлювання, цитати тощо. А через відсутність синтаксичних та пунктуаційних норм літературної мови у XV – XVIII ст. важко визначити структурні особливості самих речень, бо автори (адресанти) мали на меті лише передачу інформації адресатам. Тому здебільшого речення у листах могли займати до півсторінки і закінчувалися лише тоді, коли автор повністю висловлював свою думку або переказував якусь подію. Таким чином, погоджуємося із твердженням О. Г. Цехмейструп, що „широке застосування складних конструкцій з кількома підрядними частинами в усіх документах досліджуваного періоду вказує на прагнення адресантів реалізувати в межах кожного текстового фрагменту якомога більше комунікативних цілей” [8, с. 13]. Що ж стосується конструкцій із чужим мовленням у структурі таких одиниць, то вони постійно межують з іншими типами підрядних речень і здебільшого становлять незначну кількість.

Отже, реалізації успішного епістолярного спілкування у XVII ст. сприяло використання конфесійних мовленнєвих формул, спрямованих на обмежене коло адресантів; поєднання в одній репрезентемі вербальних лексем зі значенням прохання і наказу, що вказувало на вагому роль адресата у процесі комунікації та спонукало до виконання певних розпоряджень. Аналізовані конструкції з чужим мовленням у листах П. Могили посідають незначне місце, оскільки цей вид спілкування уже є своєрідним мовленням. Пунктуаційне оформлення

репрезентом досліджуваного періоду дозволяє зробити висновок про недосконалість системи розділових знаків.

У перспективі плануємо зосередити увагу на функціонуванні та особливостях введення елементів чужого мовлення у документах XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубев С. Приложение // С. Голубев. Киевский митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники (опытъ церковно-историческаго изслѣдованія). – К., 1883. – Т. 2. – 357 с.
2. Курило Л. М. Епістолярій Олеса Гончара і творча індивідуальність письменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Укр. література“ / Л. М. Курило. – К., 2006. – 18 с.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. – К. : Аконт, 2007.
4. Павлик Н. В. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Укр. мова“ / Н. В. Павлик. – Донецьк, 2005. – 22 с.
5. Рогоза О.Б. Структурно-композиційні та семантико-прагматичні особливості французького епістолярного роману XVIII – XX століть (на матеріалі творів Ш. де Лакло, О. де Бальзака, А. де Монтерлана) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 „Романські мови“ / О. Б. Рогоза. – К., 2005. – 22 с.
6. Торчинська Н. М. Чуже мовлення в офіційно-діловому стилі (на матеріалі грамот Петра Могили) // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць. – Хмельницький : ХмЦНТІ, 2012. – Вип. 5. Українська філологія. – С. 180–190.
7. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія“ ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Цехмейструк О. Г. Прагматика української офіційно-ділової документації XVI – XVII століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Укр. мова“ / О. Г. Цехмейструк. – Одеса, 2009. – 21 с.

У статті проаналізовано особливості офіційного епістолярію П. Могили 1633–1642 рр.; зокрема схарактеризовано способи введення елементів чужого мовлення у контекст листів, визначено найбільш продуктивні ввідні слова, з'ясовано їхню семантику; описано специфіку пунктуаційного оформлення репрезентем.

Ключові слова: епістолярій, репрезентеми, ввідні слова, дієслова мовлення, пунктуація.

In the article the features of the official epistles of 1633 – 1642 years by P. Mohyla are analysed; particularly, the methods of introduction of stranger speech elements into the context of letters are described, the most productive introductory words are determined, their semantics is found out; the specific character of punctuation of representamen is described.

Key words: epistles, representamens, introductory words, speech verbs, punctuation.

Катерина Чаус
(Київ)

УДК 81'42

КОНФРОНТАЦІЙНІ ТАКТИКИ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ)

Дослідження політичного мовлення лінгвістами стають дедалі актуальнішими, особливо в царині дисциплін на перетині наук таких, як соціолінгвістика, когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика та ін. Сьогодні на порядок денний виходять питання теоретичного моделювання політичного дискурсу – виявлення механізму його породження й функціонування у вигляді політичних текстів, характеристики мовленнєвої поведінки політика, вироблення вербальних та риторичних стратегій у політичній діяльності тощо [12, с. 2]. Якщо дискурс можна розглядати як особливе використання мови, як комунікативну подію, то політичний дискурс – як мовлення, занурене у соціально-політичне життя.

Політична комунікація відіграє вирішальну роль у процесах розбудови держави, в утвердженні її місця у світовому інформаційному просторі. Тому дослідження політичної комунікації, політичних дискурсів стало однією із найпріоритетніших тем у суспільних науках. З'явилися (не шойно, а вже у розвитку) такі нові наукові дисципліни, як “Теорія переговорів”, “Аналіз і розв’язання конфліктів”, “Паблік рілейшнз”, предметом вивчення яких є політична комунікація та її місце і роль у світовому інформаційному просторі. Відкрите суспільство з власним інформаційним простором неминуче тяжіє до виходу в світовий інформаційний простір [10, с. 2].